

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 443

Gospodarka przestrzenna XXI wieku

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Dorota Pitulec
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Barbara Cibis
Łamanie: Beata Mazur
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-604-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
53-345 Wrocław, ul. Komandorska 118/120
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Hanna Adamiczka, Bartosz Adamiczka: Rozwój, odrzucenie, powrót – fazy interakcji miasto-rzeka w kontekście Wrocławia / Development, rejection, return – phases of city-river interaction in the context of Wrocław	11
Krystian Banet, Sylwia Rogala: Znaczenie współpracy miast i gmin w kreowaniu efektywnych systemów transportowych w odpowiedzi na zjawisko <i>urban sprawl</i> / Importance of cooperation between cities and communes in creating effective transportation systems as an answer to negative effects of urban sprawl	23
Maria Czarnecka: Wrocław, Elbląg, Legnica – różne sposoby odbudowy zabytkowych centrów / Wrocław, Elbląg, Legnica – different ways of revitalization of historical centres.....	33
Niki Derlukiewicz, Anna Mempel-Śnieżyk: Realizacja inwestycji w formie partnerstwa publiczno-prywatnego – aspekt teoretyczny / Implementation of investment in the form of public-private partnership – theoretical aspect.....	46
Adam Drobnia, Monika Janiszek, Klaudia Plac: Zielona gospodarka i zielona infrastruktura jako mechanizmy wzmacniania gospodarczo-środowiskowego wymiaru prężności miejskiej / Green economy and green infrastructure as mechanisms for strengthening of economic-environmental dimension of urban resilience	57
Dariusz Głuszczyk: Regionalny Fundusz Kapitałowy – ujęcie koncepcyjne / Regional Capital Fund – conceptual approach	70
Blanka Gosik, Maria Piech: Rola centrum handlowego w procesie gentryfikacji miast / The role of the shopping centre in the process of urban gentrification	79
Adam Sebastian Górski: Znaczenie partycypacji społecznej w procesie rewitalizacji / Importance of social participation in a revitalisation process.....	89
Julia Jachowska: Społeczne skutki gentryfikacji – studium przypadku poznańskiego osiedla Jeżyce / Social consequences of gentrification – case study of Poznań settlement Jeżyce	94
Magdalena Kalisiak-Mędelska: Budżet obywatelski w Polsce. Analiza porównawcza Łodzi i Poznania / Participatory budgeting in Poland. Comparative analysis of Łódź and Poznań	103

Beata Kisielewicz: Miejsce wojewódzkich zintegrowanych inwestycji terytorialnych w regionalnych programach operacyjnych 2014-2020 / Provincial Integrated Territorial Investment in Regional Operational Programmes 2014-2020.....	115
Andrzej Klasik, Jerzy Biniński: Terytorialny foresight strategiczny. Refleksja metodologiczna / Territorial strategic foresight. Methodological reflection.....	124
Natalia Konopinska: Oddziaływanie polityki spójności na rozwój obszarów górskich na przykładzie regionu Rhône-Alpes / Economic development of the Rhône-Alpes region as an example of implementation of cohesion policy in mountainous areas.....	138
Andrzej Łuczyszyn, Agnieszka Chołodecka: Nierówności i rozwarstwienie społeczne jako dylematy społeczeństwa zdolnego do przetrwania / Inequality and social stratification as dilemmas of the society able to survive ...	152
Monika Musiał-Malago: Przeobrażenia w strefach podmiejskich dużych miast na tle procesów suburbanizacji / Changes in the suburban areas of large cities in view of suburbanization processes.....	164
Dorota Rynio: Rewitalizacja w procesie kształtowania zmian jakościowych funkcjonowania miasta / Revitalisation in a process of forming quality changes of city functioning.....	177
Przemysław Sekuła: Wpływ autostrad na rozwój lokalny – wyniki badań / Impact of highways on local development, research working paper.....	188
Piotr Serafin: Rozlewanie się miast na przykładzie Nowego Sącza w województwie małopolskim / Urban sprawl processes on the example of Nowy Sącz in Lesser Poland Voivodeship.....	204
Iga Solecka, Łukasz Dworniczak: Obywatele kształtują krajobraz miasta. Aspekty przestrzenne i funkcjonalne inicjatyw zgłaszanych w ramach Wrocławskiego Budżetu Obywatelskiego 2013-2014 / Residents shape the landscape of the city. Spatial and functional aspects of initiatives proposed under Participatory Budget of Wrocław 2013-2014.....	220
Andrzej Sztando: Motywacja władz małych miast do planowania strategicznego w świetle terminów przyjęcia i okresów obowiązywania strategii rozwoju / Motivation of small towns authorities to strategic planning in the light of timing of adoption and validity of development strategies.....	232
Jarosław Świdziński, Natalia Karolina Świdzińska: Konsultacje społeczne jako narzędzie współpracy obywateli z samorządem gminnym na przykładzie Olsztyna / Public consultation as a tool of cooperation of citizens with local municipality on example of Olsztyn.....	245
Małgorzata Twardzik: Śródmiejskie galerie i ulice handlowe śląskich miast – konkurencja czy kooperacja? (przykład Katowic) / Shopping centers and	

shopping streets in Silesian cities – competition or cooperation? (example of Katowice)	268
Alicja Zakrzewska-Półtorak: Inteligentne miasto katalizatorem rozwoju regionu? / Smart city – is it a catalyst for regional development?	282
Paula Zawisza: Projekt „Szlakiem wież widokowych pogranicza polsko-czeskiego” jako przykład ochrony zabytków w Jeleniej Górze / The “Szlakiem wież widokowych pogranicza polsko-czeskiego” project as an example of protection of historical monuments in Jelenia Góra	292

Wstęp

Przestrzeń jest współcześnie ważnym czynnikiem wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Sposób jej zagospodarowania często przesądza o konkurencyjności miejsc i podmiotów. W związku z tym gospodarka przestrzenna na początku XXI wieku odgrywa istotną rolę w rozwoju miast i regionów.

W niniejszej publikacji zostały zaprezentowane różne podejścia do gospodarki przestrzennej w kontekście jej wpływu na rozwój współczesnych miast i regionów. Zebrano w niej wyniki badań i przemyśleń autorów zajmujących się aspektami gospodarki przestrzennej: ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi, prawnymi oraz środowiskowymi. Czytelnik znajdzie tu wiele informacji oraz studia przypadków dotyczące m.in.: rewitalizacji, odnowy i gentryfikacji obszarów zurbanizowanych, budowy zielonej gospodarki i zielonej infrastruktury, wdrażania koncepcji inteligentnych miast, relacji miasto-rzeka. Duży nacisk kładziony jest na zagospodarowanie przestrzeni miejskich na konkretnych przykładach, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji handlowej. Autorzy poruszają także problematykę suburbanizacji i rozlewania się miast oraz ich konsekwencji dla zagospodarowania przestrzennego, nawiązując m.in. do możliwości współpracy międzygminnej w tym zakresie. Kolejny wątek to polityka transportowa oraz wpływ infrastruktury na rozwój lokalny. W publikacji znajdziemy też wyniki badania nastawienia władz małych miast do planowania strategicznego. Autorzy prezentują również zagadnienia partycypacji społecznej i jej roli w kształtowaniu krajobrazu miejskiego, a także opracowania dotyczące: metodologii tworzenia terytorialnego foresightu strategicznego, aspektu teoretycznego partnerstwa publiczno-prywatnego, koncepcji powstawania regionalnych funduszy kapitałowych oraz mechanizmu zintegrowanych inwestycji terytorialnych. Nie zabrakło artykułów traktujących o polityce spójności i zmniejszaniu nierówności społecznych.

Redaktorzy mają nadzieję, że publikacja, zawierająca nawiązania do nowych koncepcji naukowych oraz liczne studia przypadków, okaże się interesująca. Być może będzie ona inspiracją do dalszych badań oraz zachęci do dyskusji osoby zajmujące się różnymi aspektami gospodarki przestrzennej.

Alicja Zakrzewska-Półtorak, Piotr Hajduga, Małgorzata Rogowska

Natalia Konopinska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: natalia.konopinska@ue.wroc.pl

**ODDZIAŁYWANIE POLITYKI SPÓJNOŚCI
NA ROZWÓJ OBSZARÓW GÓRSKICH
NA PRZYKŁADZIE REGIONU RHÔNE-ALPES**

**ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE RHÔNE-ALPES
REGION AS AN EXAMPLE OF IMPLEMENTATION
OF COHESION POLICY IN MOUNTAINOUS AREAS**

DOI: 10.15611/pn.2016.443.13

Streszczenie: Obszary górskie ze względu na problemy rozwojowe spowodowane specyficznymi cechami geograficznymi od wielu lat stanowią przedmiot szczególnej troski polityki spójności Unii Europejskiej. Niekorzystne uwarunkowania klimatyczne i glebowe cechujące obszary górskie są często potęgowane trudnościami strukturalnymi, czego przykładem jest objęty badaniami region Rhône-Alpes. Celem niniejszego artykułu jest pokazanie efektów oddziaływania na rozwój regionu programów realizowanych w ramach polityki spójności w latach 2000-2006 i 2007-2013. Rozważania te zostały poprzedzone krótką charakterystyką obszaru badawczego. Opracowanie bazuje na analizie danych wtórnych (*desk research*), m.in. raportów analitycznych, danych statystycznych oraz źródeł internetowych.

Słowa kluczowe: obszary górskie, polityka spójności.

Summary: Mountain areas are the subject of special concerns of EU cohesion policy due to development problems caused by specific physical features. Unfavourable climatic and soil conditions which characterize mountain areas are often compounded by structural difficulties. The purpose of this article is to show the effects of the impact of programs implemented under the cohesion policy in 2000-2006 and 2007-2013 on the development of the Rhône-Alpes region. These considerations have been preceded by a brief characterization of the region.

Keywords: mountainous areas, cohesion policy.

1. Wstęp

W Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej stwierdza się, że w celu wspierania harmonijnego rozwoju całej Unii prowadzi ona działania służące wzmocnieniu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. W szczególności Unia zmierza do

zmniejszenia zacofania regionów najmniej uprzywilejowanych, które cierpią na skutek poważnych i trwałych niekorzystnych warunków przyrodniczych. Do tej grupy należą regiony górskie [OIDE 2015].

Oprócz niesprzyjających uwarunkowań geograficznych, pociągających za sobą wyższe koszty produkcji, oddalenie od rynków zbytu, peryferyjne położenie, ograniczoną dostępność do usług i ich mniejszą rentowność [Prodi i in. 2002], dysproporcje w poziomie rozwoju regionów górskich często wynikają z niedostosowania strukturalnego i upadku tradycyjnych sektorów gospodarki: rolnictwa, leśnictwa i turystyki [Committee of the Regions 2003].

Tabela 1. Obszary górskie w raportach na temat spójności

Nr	Raporty na temat spójności	Rok	Obszary górskie
1	Pierwszy raport na temat spójności gospodarczej i społecznej	1997	Cecha utrudniająca restrukturyzację rolnictwa i odnowę gospodarki wiejskiej
2	Jedność, solidarność, różnorodność Europy, jej ludzi i terytorium. Drugi raport na temat spójności gospodarczej i społecznej	2001	Obszary górskie stanowią bariery geograficzne. Z czasem, aktywność ekonomiczna koncentrowała się w dolinach, stanowiących naturalne korytarze transportowe, gdzie wzrost natężenia ruchu powoduje poważne zagrożenia dla bezpieczeństwa i środowiska przyrodniczego. Na wielu obszarach górskich działalność gospodarcza ogranicza się do rolnictwa, turystyki i usług. Większość (95%) odznacza się problemami gospodarczymi i wymaga wsparcia ze strony funduszy strukturalnych
3	Nowe partnerstwo dla spójności. Konwergencja, konkurencyjność, współpraca. Trzeci raport na temat spójności gospodarczej i społecznej	2004	Regiony o trwałych cechach geograficznych ograniczających ich rozwój i mające szczególne problemy związane z dostępnością i integracją z pozostałą częścią UE
4	Rozwijające się regiony – rozwijająca się Europa. Czwarty raport na temat spójności gospodarczej i społecznej	2007	Regiony z wyróżniającymi cechami, którymi są wrażliwe ekosystemy, presja ze strony osadnictwa, problem z dostępnością komunikacyjną i dostępnością do usług, zanik tradycyjnej działalności i rozwój turystyki
5	Inwestowanie w przyszłość Europy. Piąty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej	2010	Cecha geograficzna obszarów mogąca potęgować problemy rozwojowe, wymagająca przygotowania specjalnych przepisów, które odzwierciedliłyby tę specyfikę. Delimitacja obszarów górskich: są to regiony NTS3, gdzie 50% populacji zamieszkuje na terenie górzystym lub 50% obszaru stanowią tereny górzyste
6	Inwestycje na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Promowanie rozwoju i dobrego rządzenia w regionach UE i miastach. Szósty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej	2014	Górski charakter obszarów może być nie tylko przeszkodą wzrostu, ale i czynnikiem pobudzającym wzrost. Jednocześnie uznaje się, że naturalne trudności muszą być brane pod uwagę przy planowaniu polityki przeznaczonej do realizacji

Źródło: [European Commission 1997; European Commission 2001; European Commission 2004; European Commission 2007; European Commission 2010; European Commission 2014].

O ważkości problemu integracji obszarów górskich z pozostałą częścią Wspólnoty najlepiej świadczą raporty na temat spójności.

Jak wynika z tab. 1, sposób traktowania obszarów górskich ewoluował od charakterystyki terenu, która utrudnia restrukturyzację rolnictwa (1997 r.) przez cechę geograficzną ograniczającą rozwój (2004 r.) do potencjału pobudzającego wzrost (2014 r.).

Obszary górskie zajmują prawie 41% powierzchni Unii Europejskiej i zamieszkuje je 19% ogólnej ludności Wspólnoty [Dax 2008].

Tabela 2. Obszary górskie i ich mieszkańcy

Państwa	Udział obszarów górskich w ogólnej powierzchni kraju	Udział obszarów leśnych i gruntów rolnych	Udział mieszkańców obszarów górskich w ogólnej liczbie ludności
Francja	17,4%	33,7% obszarów leśnych 31,4% gruntów rolnych	7,7% (3,6 mln)
Hiszpania	38%	88% obszarów leśnych 16% gruntów rolnych	16% (6,3 mln)
Włochy	35,2%	58,1% obszarów leśnych 24,4% gruntów rolnych	13,1% (7,5 mln)

Źródło: [Committee of the Regions 2003].

Chociaż wielkość obszarów górskich i liczba ich mieszkańców są bardzo zróżnicowane, w niektórych krajach, np. we Francji, udział powierzchni obszarów górskich stanowi blisko 17% ogólnej powierzchni kraju i zamieszkuje go ok. 8% ludności, co zaprezentowano w tab. 2.

Obszary górskie pełnią ważne funkcje w wymiarze globalnym. Należą do nich: ochrona różnorodności biologicznej i wrażliwych ekosystemów, funkcje turystyczne i uzdrowiskowe. Ponadto obszary górskie stanowią enklawę kultury ludowej i tradycji [Nordregio 2004].

Specyficzne funkcje obszarów górskich były przedmiotem badań wielu polskich autorów: np. ochronią środowiska naturalnego Sudetów zajmowały się K.R. Mazurki i A. Latocha, o rozwoju turystyki pisali S. Ciok, J. Potocki, R. Czerwiński, a o rolnictwie – A. Czudec, G. Ślusarz. Zatem ze względu na znaczącą powierzchnię i liczbę zamieszkującej ludności, specyficzne cechy utrudniające rozwój i pełnione funkcje obszary górskie należą do terenów, do których polityka spójności jest adresowana w pierwszej kolejności.

2. Region Rhône-Alpes jako przedmiot poznania

Region Rhône-Alpes jest położony w południowo-wschodniej części Francji. Graniczy z francuskimi regionami Provence-Alpes – Côte d’Azur, Languedoc – Roussillon, Auvergne, Bourgogne and Franche – Comté, włoskimi Aosta Valley i Piemont oraz szwajcarskimi kantonami Vaud, Valais i Genewa.

Region Rhône-Alpes, zajmujący powierzchnię 43,7 tys. km² i zamieszkiwany przez 6,4 mln osób, składa się z departamentów: Ain, Ardèche, Drôme, Haute-Savoie, Isère, Loire, Rhône, Savoie. Obszary miejskie zajmują prawie połowę powierzchni regionu (49%), a we Francji – 41%. Głównym ośrodkiem administracyjnym i siedzibą władz regionu jest Lyon (1307,1 tys. osób), inne większe ośrodki metropolitalne to: Saint-Etienne (372,7 tys.), Grenoble (402,3 tys.), Annecy (139,8 tys.), Chambéry (124,4 tys.) i Valence (119,6 tys.) [*Region Rhône-Alpes* 2015].

W niniejszym opracowaniu region Rhône-Alpes wyodrębniono jako obszar górski na podstawie kryteriów delimitacji używanych przez Eurostat [Dijkstra, Poelman 2014; Environment Agency 2010]¹.

Tabela 3. Podstawy delimitacji region Rhône-Alpes jako obszaru górskiego

Kod	Nazwa	Poziom NUTS	Powierzchnia (km ²)	Podstawy delimitacji
FR71	Rhône-Alpes	2	43 698,2	
FR711	Ain	3	5 762,4	-
FR712	Ardèche	3	5 528,6	> 50% ludności i > 50% obszaru
FR713	Drôme	3	6 530	> 50% obszaru
FR714	Isère	3	7 431,4	> 50% obszaru
FR715	Loire	3	4 780,6	> 50% ludności i > 50% obszaru
FR716	Rhône	3	3 249,1	> 50% obszaru
FR717	Savoie	3	6 028,3	> 50% ludności i > 50% obszaru
FR718	Haute-Savoie	3	4 387,8	> 50% ludności i > 50% obszaru

Źródło: [Dijkstra, Poelman 2014].

Według typologii Eurostatu, we wchodzących w skład regionu Rhône-Alpes departamentach Ardèche, Loire, Savoie i Haute-Savoie ponad połowę terytorium zajmują obszary górskie, które zamieszkuje nie mniej niż 50% ludności. W departamentach Drôme, Isère i Rhône ponad 50% powierzchni zajmują obszary górskie. Wynika z tego, że prawie 87% całkowitej powierzchni regionu Rhône-Alpes zalicza się do obszarów górskich.

Jednakże mimo górskiego charakteru siedmiu z ośmiu departamentów, przynależą one do różnych masywów górskich, ponieważ w granicach regionu Rhône-Al-

¹ Zgodnie z kryteriami delimitacji Eurostatu jednostka terytorialna NUTS-3 stanowi region górski, jeżeli spełnia jeden z trzech poniższych warunków:

- regiony, w których więcej niż 50% ludności mieszka na obszarach górskich;
- regiony, w których więcej niż 50% powierzchni zajmują obszary górskie;
- regiony, w których więcej niż 50% ludności mieszka na obszarach górskich oraz więcej niż 50% powierzchni zajmują obszary górskie.

We Francji wartość progowa wysokości nad poziomem morza, pozwalająca zaklasyfikować region jako górski, wynosi nie mniej niż 800 m n.p.m. na obszarze Alp, nie mniej niż 700 m n.p.m. na innych obszarach górskich i nie mniej niż 600 m n.p.m. w Wogezach [Dijkstra, Poelman 2014; Environment Agency 2010].

pes znajdują się: wschodnia część Masywu Centralnego (m.in. masyw Vivarais, wysokość do 1754 m) z doliną górnej Loary, południowe krańce gór Jura oraz większa część francuskich Alp, w tym Alpy Sabaudzkie z masywem Mont Blanc (4807 m) i Alpy Delfinackie z masywem Pelvoux (wysokość do 4102 m, szczyt Barre des Écrins) [*Encyklopedia PWN* 2015].

Tabela 4. Przynależność departamentów wchodzących w skład regionu Rhône-Alpes do poszczególnych masywów górskich

Nazwa departamentu	Masyw górski
Ain	Jura
Ardèche, Loire, Rhône	Masyw Centralny
Drôme, Isère, Savoie, Haute-Savoie	Alpy

Źródło: [GeoCentr 1998].

Specyficzne uwarunkowania fizyczno-geograficzne definiują kierunki rozwoju gospodarki obszaru badawczego. Rolnictwo w regionie Rhône-Alpes ma zróżnicowany charakter i cechuje się wieloma specjalizacjami regionalnymi. Na terenach wyżynnych i górskich na wschodzie regionu dominują mleczarstwo i leśnictwo, natomiast w dolinach uprawia się zboża. Na zachodzie regionu, na terenach podgórskich Masywu Centralnego, w departamencie Loire upowszechniła się hodowla bydła mięsnego, a w Ardèche – owiec. W miejscowości Voiron w departamencie Isère mnichy z klasztoru Grande Chartreuse zajmują się destylacją likierów.

Region Rhône-Alpes jest głównym producentem energii elektrycznej, generowanej przez hydroelektrownie znajdujące się w Alpach oraz kilka elektrowni jądrowych ulokowanych wzdłuż rzeki Rodan. W miejscowości Pierrelatte w departamencie Drôme istnieje duży zakład wzbogacania uranu.

Przemysł, m.in. metalurgiczny, chemiczny, farmaceutyczny, petrochemiczny, produkcja maszyn elektrycznych i sprzętu elektronicznego, stanowi jeden z najważniejszych sektorów gospodarki regionu i przyciąga do Rhône-Alpes najwięcej inwestycji zagranicznych. Głównymi ośrodkami przemysłowymi są Lyon i Grenoble, jednakże duża liczba zakładów przemysłowych jest usytuowana w małych i średnich miastach. Region Rhône-Alpes jest również ważnym ośrodkiem badań naukowych, zwłaszcza w takich dziedzinach, jak medycyna, elektronika i fizyka jądrowa. Lyon jest drugim, po Paryżu, centrum biznesu, gdzie skupiają się regionalne siedziby firm i banków.

Region Rhône-Alpes daje możliwości uprawiania różnorodnych form turystyki. Na przykład miasta Lyon i Grenoble często goszczą konferencje i inne imprezy związane z biznesem. Od dawna wykorzystywane źródła termalne w takich kurortach, jak Aix-les-Bains, nadal przyciągają rzesze turystów. Jednak najprężniej w ostatnich latach rozwija się turystyka zimowa. Alpy Północne są jednym z najbardziej znanych na świecie obszarów górskich dostosowanych do uprawiania narciar-

stwa. Znajdują się tu takie ośrodki sportów zimowych, jak Chamonix-Mont-Blanc, Megeve, La Plagne i Albertville (miejsce Zimowych Igrzysk Olimpijskich w 1992 r.). Dodatkowe możliwości wypoczynkowe zapewniają dwa parki narodowe (Vanoise i Ecrins).

Rozwojowi regionu sprzyja rozbudowany system transportowy, którego główny węzeł komunikacyjny znajduje się w Lyonie. Poza siecią autostrad, największe miasta regionu są połączone szybką koleją (train à grande vitesse; TGV), która znacznie skraca czas podróży, np. przejazd z Paryżu do Lyonu trwa tylko dwie godziny. Na wschód od Lyonu leży międzynarodowe lotnisko (nazwane ku czci lotnika i pisarza Antoine'a de Saint-Exupéry). Rzeki Rodan i Saona, chociaż mało używane, są dostępne dla barek o dużej pojemności [*Encyclopædia Britannica* 2015].

3. Oddziaływanie polityki spójności na rozwój regionu Rhône-Alpes

Na obszarze regionu Rhône-Alpes pierwsze programy współfinansowane z funduszy strukturalnych były realizowane już na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, co wynikało z przesłanek historycznych.

Pod koniec XIX wieku gospodarka regionu Rhône-Alpes była zdominowana przez działalność rolniczą. Jedynie miasta Lyon i Saint-Etienne stanowiły przyczółki rewolucji przemysłowej: pierwsze – dzięki produkcji tekstyliów, drugie – hutnictwu i metalurgii. W następnych dziesięcioleciach rozwój przemysłu i sektora usług doprowadził do odpływu ludności wiejskiej do dużych miast i stopniowego upadku rolnictwa. Po II wojnie światowej industrializacja i dywersyfikacja przemysłu nabrały tempa. W departamencie Haute-Savoie rozwinął się przemysł elektrotechniczny, w Ain – produkcja tworzyw sztucznych. W Grenoble powstały pierwsze zakłady elektroniczne, dzięki czemu miasto stało się liderem w dziedzinie nowych technologii i ważnym ośrodkiem naukowo-technicznym. W latach 1964-1967 zbudowano kompleks petrochemiczny w Feyzin. W 1961 roku został założony koncern chemiczno-farmaceutyczny Rhone-Poulenc, a w roku 1970 koncern metalurgiczny Creusot-Loire. W kolejnej dekadzie nasilająca się międzynarodowa konkurencja i upowszechnienie alternatywnych źródeł energii doprowadziły do upadku tradycyjnych gałęzi przemysłu. Najbardziej ucierpiał przemysł włókienniczy, wydobywanie węgla i hutnictwo. Ze względu na rozpowszechnienie mechanizacji i otwarcia na rynki europejskie i światowe, rolnictwo, w którym w 1975 r. pracowało 7% ludności aktywnej zawodowo, przeżywało głęboki kryzys.

Załamanie gospodarcze, które przeżywał region Rhône-Alpes, przyczyniło się do drastycznego spadku zatrudnienia w przemyśle. W latach 1975-1982 przemysł regionalny stracił 80 tys. miejsc pracy, czyli 15% w skali kraju.

Lata dziewięćdziesiąte region Rhône-Alpes rozpoczął dalszym spadkiem poziomu zatrudnienia, któremu towarzyszył gwałtowny wzrost bezrobocia. Po zwiększeniu się liczby osób poszukujących pracy w regionie w latach 1983-1990 (23%) po-

czątek tej dekady charakteryzował się przyrostem liczby bezrobotnych: w latach 1990-1993 pracę straciło 97 tys. osób (+46%) [Bruno, Bourgogne 2010].

Kryzys końca XX wieku, który zniweczył wyniki wielu lat postępu gospodarczego i społecznego oraz odsłonił strukturalne słabości gospodarki regionu Rhône-Alpes, wymagał od polityki spójności wsparcia restrukturyzacji sektorów znajdujących się w trudnej sytuacji. W latach 1994-1999 w regionie Rhône-Alpes w ramach celu 2² wspomagano rekonwersję przemysłu w prowincjach Saint-Etienne i Roanne (departament Loire) oraz Valence (departament Drôme). Równocześnie dofinansowanie otrzymały „małe obszary wiejskie” wymagające dostosowania strukturalnego (strefy wysokogórskie, śródgórskie obszary o podwyższonej wilgotności, terytoria o suchym śródziemnomorskim klimacie i strefy wzgórz i dolin) w ramach celu 5b.

W tym samym okresie w regionie Rhône-Alpes realizowano kilka Inicjatyw Wspólnotowych: RESIDER II (dywersyfikacja gospodarki na obszarach dotkniętych upadkiem przemysłu metalurgicznego w prowincji Saint-Etienne – departament Loire), RECHAR II (rekonwersja stref górnictwa węglowego w prowincjach La Mure i Valbonnais – departament Isère), KONVER II (rekonwersja stref przemysłu zbrojeniowego w prowincji Saint-Etienne – departament Loire), URBAN (rewitalizacja peryferyjnych dzielnic miast Lyon – departament Rhône i Saint-Etienne – departament Loire).

Oprócz tego, w latach 1994-1999 departamenty wchodzące w skład regionu Rhône-Alpes uczestniczyły w inicjatywie INTERREG II: np. departamenty Ain i Haute-Savoie nawiązały współpracę przygraniczną ze szwajcarskimi kantonami Geneva, Vaud i Valais w celu koordynacji rozwoju różnych sektorów gospodarki [European Commission 2011d].

Również w latach 2000-2006 Komisja Europejska zdecydowała przyczynić się do rekonwersji gospodarczej i społecznej regionu w ramach celu 2³. Inicjatywy Wspólnotowe i programy realizowane w latach 1994-1999 na podstawie jednolitych dokumentów programowych zostały zastąpione programem Rhône-Alpes obejmującym całe terytorium regionu.

Najwyższa kwota – 960 459,5 tys. euro (63,8% całkowitej wysokości dofinansowania) w ramach programu Rhône-Alpes 2000-2006 była przeznaczona na zwiększenie atrakcyjności terytorium (priorytet 2). Wsparciem finansowym zostały objęte w szczególności działania władz lokalnych mające na celu: rewitalizację miejskich zdewastowanych obszarów przemysłowych i schyłkowych stref wiejskich; lepsze

² Regiony rekonwersji przemysłu, w których stopa bezrobocia i stopa zatrudnienia w przemyśle były wyższe od przeciętnej w Unii i w których równocześnie zatrudnienie przemysłowe wykazywało tendencję spadkową [Pietrzyk 2006].

³ Cel 2 w latach 2000-2006 obejmował dotychczasowe cele 2 i 5b, koncentrując uwagę na rekonwersji gospodarczej i społecznej regionów przeżywających trudności strukturalne (tzn. zarówno na obszarach mutacji przemysłu, jak i w schyłkowych strefach wiejskich oraz tzw. trudnych dzielnicach miast) [Pietrzyk 2006].

Tabela 5. Etapy polityki spójności i programy realizowane na obszarze Rhône-Alpes

Etapy polityki spójności	Program	Cel	Fundusze
1994-1999	1994-1999, <i>Rhône-Alpes</i> (Sheet N° 94.03.13.019)	5b	EFRR, EFS, EFOGR
	1994-1996, <i>Rhône-Alpes</i> (Saint-Etienne, Roanne, Valence), (Sheet N° 94.03.13.049)	2	EFRR, EFS
	1994-1999, <i>Massif Central</i> (Sheet N° 94.03.13.023)	5b	EFRR, EFS, EFOGR
	1995, <i>RESIDER II</i> (Saint-Etienne), (Sheet N° 94.03.10.041)	rewitalizacja obszarów dotkniętych upadkiem przemysłu metalurgicznego	EFRR, EFS
	1995, <i>RECHAR II</i> (Corps, La Mure, Valbonnais), (Sheet N° 94.03.10.007)	rekonwersja stref górnictwa węglowego	EFRR
	1995, <i>KONVER II</i> (St-Etienne), (Sheet N° 95.03.10.021)	rekonwersja stref przemysłu zbrojeniowego	EFRR
	1996, <i>URBAN</i> (Lyon), (Sheet N° 94.03.10.046)	rewitalizacja peryferyjnych dzielnic miejskich	EFRR, EFS
	1997-1999, <i>Rhône-Alpes</i> (Saint-Etienne, Roanne, Valence), (Sheet N° 97.03.13.019)	2	EFRR, EFS
	1997, <i>URBAN</i> (Saint-Etienne), (Sheet N° 97.03.10.003)	rewitalizacja peryferyjnych dzielnic miejskich	EFRR, EFS
2000-2006	<i>Rhône-Alpes</i> , (CCI No: 2000FR162DO020)	2	EFRR, EFS
2007-2013	<i>Rhône-Alpes</i> , (CCI No: 2007FR162PO022)	2	EFRR

EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego; EFS – Europejski Fundusz Społeczny, EFOGR – Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej.

Źródło: [European Commission 2011c; European Commission 2015b; European Commission 2015c].

zarządzanie wrażliwymi obszarami przyrodniczymi; wzmocnienie atrakcyjności turystycznej oraz zwiększenie zakresu usług świadczonych dla przedsiębiorców i społeczeństwa.

Na drugim miejscu znalazł się trzeci priorytet pt. „Wzmocnienie dynamiki podmiotów gospodarczych” (449 478,5 tys. euro, ok. 30% całkowitej wysokości dofinansowania). W ramach tego priorytetu środki finansowe przeznaczone na wsparcie adaptacji, modernizacji i dywersyfikacji działalności małych i średnich przedsiębiorstw funkcjonujących w różnych sektorach gospodarki (przemysłu, handlu, rzemieślnictwie i usługach) [European Commission 2015f].

Oprócz programu Rhône-Alpes, w latach 2000-2006 badany obszar został ponownie objęty Inicjatywą Wspólnotową Interreg. W ramach Interreg III B – Western Mediterranean wspierano zrównoważony i skoordynowany rozwój przestrzenny obszarów górskich [European Commission 2015d].

Tabela 6. Priorytety programu Rhône-Alpes w latach 2000-2006 i 2007-2013, wysokość dofinansowania (w tys. euro) oraz udział poszczególnych priorytetów w całkowitej wysokości dofinansowania (w %)

Priorytety	Całkowita wysokość dofinansowania	Udział poszczególnych priorytetów w całkowitej wysokości dofinansowania
2000-2006		
Zapewnienie wsparcia lokalnego rozwoju	75 897,2	5,0
Zwiększenie atrakcyjności terytorium	960 459,5	63,8
Wzmocnienie dynamiki podmiotów gospodarczych	449 478,5	29,8
Pomoc techniczna	20 655,2	1,4
Ogółem	1 506 490,4	100
2007-2013		
Innowacyjność i gospodarka oparta na wiedzy	244 643,1	34,4
Dywersyfikacja i promocja działalności gospodarczej	189 767,4	26,7
Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku	95 450,0	13,4
Dostępność – transport i ICT	121 627,3	17,1
Rhône-Alpes jako ośrodek rozwoju gospodarczego i ochrony środowiska	46 000,0	6,5
Pomoc techniczna	13 399,5	1,9
Ogółem	710 887,2	100

Źródło: [European Commission 2015b; European Commission 2015c].

W okresie 2007-2013 program operacyjny Rhône-Alpes był kontynuowany w ramach celu 2 „Konkurencyjność regionalna i zatrudnienie” [Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich 2007]. W odróżnieniu od poprzedniego okresu dofinansowania, gros środków (244 643,1 tys. euro, 34,4% całkowitej wysokości dofinansowania) przeznaczono na wspieranie innowacyjności i gospodarki opartej na wiedzy (Priorytet 1). Do głównych celów zaliczono: podnoszenie innowacyjności technologicznej przez zwiększenie udziału prac badawczo-rozwojowych, wspieranie transferu technologii, ułatwienie dostępu małych i średnich przedsiębiorstw do wyników badań i innowacyjnych rozwiązań, zwiększenie uczestnictwa firm z sektora MŚP w sieciach współpracy.

W obrębie drugiego co do znaczenia priorytetu - dywersyfikacji i promocji działalności gospodarczej, na realizację którego przeznaczono 189 767,4 tys. euro, co stanowiło 26,7% całkowitej wysokości dofinansowania – współfinansowanie obejmowało działania na rzecz zrównoważonego rozwoju i kreowania nowych miejsc

pracy. Te cele planowano osiągnąć w drodze wspierania przedsiębiorczości, tworzenia dostępnych usług dla ludności i biznesu oraz upowszechnienia wykorzystania technologii informacyjnych i komunikacyjnych [European Commission 2015g].

Również i w latach 2007-2013 region Rhône-Alpes brał udział w programach współpracy transgranicznej, jak np. „Alpine Space” albo „Italy-France (Alps – ALCOTRA)”.

Rozważając zagadnienie pomocy finansowej dla regionu Rhône-Alpes, nie można pominąć programów ogólnokrajowych, których beneficjentem był badany obszar, np. „Krajowy program pomocy technicznej” (1997 r.) [European Commission 2011a], „Rekonwersja stref przemysłu zbrojeniowego” (lata 1998-1999) [European Commission 2011b] albo „Krajowy program informatyzacji” (lata 2000-2006) [European Commission 2015e].

Oceniając wpływ interwencji współfinansowanych z funduszy Unii Europejskiej w ramach polityki spójności na restrukturyzację gospodarki regionu Rhône-Alpes, konieczną ze względu na niską konkurencyjność rolnictwa oraz upadek przemysłu wydobywczego, zbrojeniowego i metalurgicznego, można zauważyć, że w latach 2000-2013 liczba osób pracujących w rolnictwie na badanym obszarze zmniejszyła się do 22,1%, a we Francji – do 16,5%.

Tabela 7. Liczba osób w wieku ponad 15 lat (w tys.) zatrudnionych w rolnictwie, przemyśle i sektorze usług w latach 2000-2006 i 2007-2013 oraz zmiana (w %)

	2000	2006	Zmiana 2000-2006	2007	2013	Zmiana 2007-2013	Zmiana 2000-2013
Rolnictwo							
Francja	957,5	934,5	-2,4	880,9	799,9	-9,2	-16,5
Rhône-Alpes	94,0	76,7	-18,4	53,2	73,2	37,6	-22,1
Przemysł							
Francja	6 072,9	5 963,8	-1,8	5 943,2	5 521,1	-7,1	-9,1
Rhône-Alpes	683,1	673,9	-1,3	690,8	685,4	-0,8	0,3
Usługi							
Francja	16 083,4	18 166,7	13,0	18 679,9	19 728,6	5,6	22,7
Rhône-Alpes	1 502,5	1 812,0	20,6	1 835,7	1 914,7	4,3	27,4

Źródło: [European Commission 2015a].

Zatrudnienie w przemyśle w regionie Rhône-Alpes spadło w latach 2000-2006 do 1,3%, a w 2007-2013 – do 0,8%. Jednakże w regionie Rhône-Alpes znacznie wzrosła rola sektora usług, w którym liczba pracujących zwiększyła się w latach 2000-2006 do 20,6% (we Francji – do 13%), a w okresie 2000-2013 do 27,4%.

Dodatnim efektem przekształceń strukturalnych gospodarki regionu Rhône-Alpes stało się zmniejszenie poziomu bezrobocia. W latach 2000-2013 stopa bezrobocia w regionie była niższa niż we Francji: np. stosunek liczby osób bezrobotnych do liczby ludności aktywnej ekonomicznie w regionie Rhône-Alpes w roku 2013 wynosił 8,4%, a we Francji 10,3%.

Tabela 8. Zmiana stopy bezrobocia wśród mieszkańców regionu Rhône-Alpes w wieku ponad 15 lat w roku 2006 w stosunku do roku 2000 oraz w roku 2013 w stosunku do roku 2007 (w %)

	2000	2006	Zmiana 2000-2006	2007	2013	Zmiana 2007-2013	Zmiana 2000-2013
Francja	10,2	9,3	-0,9	8,4	10,3	1,9	0,1
Rhône-Alpes	8,1	7,7	-0,4	6,6	8,4	1,8	0,3

Źródło: [European Commission 2015a].

Pozytywna dynamika gospodarcza będąca skutkiem oddziaływania polityki spójności w latach 2000-2013 na region Rhône-Alpes miała wpływ na zwiększenie gęstości zaludnienia, co jest szczególnie ważne w przypadku obszarów górskich, które zazwyczaj są zagrożone wyludnieniem.

Tabela 9. Przyrost gęstości zaludnienia w regionie Rhône-Alpes w roku 2006 w stosunku do roku 2000 oraz w roku 2013 w stosunku do roku 2007 (w %)

	2000	2006	Przyrost 2000-2006	2007	2013	Przyrost 2007-2013	Przyrost 2000-2013
Francja	96,0	100,2	4,4	100,9	103,8	2,9	8,1
Rhône-Alpes	130,8	138,3	5,7	139,4	147,0	5,5	12,4

Źródło: [European Commission 2015a].

Liczba osób przypadająca na 1 km² powierzchni w regionie Rhône-Alpes w okresie badawczym była wyższa niż we Francji. Gęstość zaludnienia w regionie Rhône-Alpes wzrosła w roku 2013 w stosunku do roku 2000 do 12,4% (we Francji – do 8,1%).

O poprawie sytuacji demograficznej regionu Rhône-Alpes świadczy wyższy niż we Francji przyrost liczby mieszkańców w wieku 15-64 lata.

Tabela 10. Przyrost liczby mieszkańców w wieku 15-64 lata (w tys.)

	2000	2006	2000-2006	2007	2013	2007-2013	2000-2013
Francja	39401,8	41164,3	4,5	41469,0	41861,2	0,9	6,2
Rhône-Alpes	3726,3	3938,6	5,7	3963,0	4088,2	3,2	9,7

Źródło: [European Commission 2015a].

W latach 2000-2013 w regionie Rhône-Alpes liczba mieszkańców w wieku 15-64 lata zwiększyła się do 9,7%, a we Francji do 6,2%.

4. Zakończenie

Od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku region Rhône-Alpes stanowił przedmiot specjalnej troski polityki spójności ze względu na upadek rolnictwa i tradycyjnych gałęzi przemysłu. Inicjatywy Wspólnoty i programy operacyjne (np. „Rhône-Alpes” 2000-2006 i „Rhône-Alpes” 2007-2013) przez wyznaczenie i dofinansowanie priorytetów rozwojowych przyczyniły się do restrukturyzacji gospodarki, zmniejszenia bezrobocia i poprawy sytuacji demograficznej na obszarze badawczym.

Porównanie struktury zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki w latach 2000-2013 wskazuje na spadek liczby pracujących w sektorze rolnym, niewielkie zmiany w sektorze przemysłowym i znaczny wzrost pracujących w sektorze usługowym, co według teorii trzech sektorów A. Fishera, C. Clarka oraz J. Fourastie’go świadczy o rozwoju gospodarczym obszaru badawczego. W regionie Rhône-Alpes w latach 2000-2013 doszło również do przyrostu gęstości zaludnienia i liczby mieszkańców w wieku 15-64 lata.

W latach 2014-2020 można oczekiwać dalszego rozwoju gospodarczego regionu Rhône-Alpes, ponieważ będzie on brał udział w realizacji kilku programów współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej: „Rhône-Alpes” (całkowite dofinansowanie 1 018 800 euro) [European Commission 2015j], „Massif Central” (82 000 euro) [European Commission 2015l], „Massif des Alpes” (68 000 euro) [European Commission 2015i], „Rhône-Saône” (66 000 euro) [European Commission 2015k], „Bassin de la Loire” (66 000 euro) [European Commission 2015h].

Literatura

- Bruno N., Bourgogne P., *Case study Rhône-Alpes (FR)*, Technopolis Group 2010, s. 8, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2006/wp4_cs_rhone_alpes.pdf (dostęp: 31.08.2015).
- Commission of the European Community, 1973, *Report on the Regional Problems in the Enlarge Community*, s. 4, <http://aei.pitt.edu/5888/1/5888.pdf> (dostęp: 31.08.2015).
- Committee of the Regions, 2003, *Rapport on Community action for mountain areas*, s. 7-10, <http://bookshop.europa.eu/pl/rapport-on-community-action-for-mountain-areas.-12-13-february-2003-pbGFHA03002/> (dostęp: 31.08.2015).
- Dax T., *The role of mountain regions in territorial cohesion. A contribution to the discussion on the Green Paper on Territorial Cohesion*, Euromontana 2008, s. 20-21, <http://www.mtnforum.org/sites/default/files/publication/files/4877.pdf> (dostęp: 31.08.2015).
- Dijkstra L., Poelman H., *Regional typologies overview*, European Commission 2014, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Regional_typologies_overview (dostęp: 31.08.2015)
- Encyclopædia Britannica*, 2015, <http://www.britannica.com/place/Rhone-Alpes> (dostęp: 31.08.2015).
- Encyklopedia PWN*, 2015, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rodan-Alpy;3968265.html> (dostęp: 31.08.2015).
- Environment Agency, 2010, *Europe’s ecological backbone: recognising the true value of our mountains*, s. 27, <http://www.eea.europa.eu/publications/europes-ecological-backbone> (dostęp: 31.08.2015).

- European Commission, 1997, *First Report on Economic and Social Cohesion*, s. 107-108, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2001, *Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory. Second report on Economic and Social Cohesion*, s. 34-35, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep, (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2004, *Nowe partnerstwo dla spójności. Konwergencja, konkurencyjność, współpraca. Trzeci raport na temat spójności gospodarczej i społecznej*, s. 30-36, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2007, *Rozwijające się regiony -rozwijająca się Europa. Czwarty raport na temat spójności gospodarczej i społecznej*, s. 57, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2010, *Inwestowanie w przyszłość Europy. Piąty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*, s. X, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep
- European Commission, 2011a, *France. National programme for technical assistance*, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/reg_prog/po/prog_628.htm (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2011b, *France. Support for the conversion of defence activities*, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/reg_prog/po/prog_682.htm (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2011c, *List of ERDF programmes in France in chronological order*, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/funds/prord/prordaf.htm;
- European Commission 2011d, *INTERREG II France/Switzerland*, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/reg_prog/po/prog_245.htm (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2014, *Inwestycje na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Promowanie rozwoju i dobrego rządzenia w regionach UE i miastach. Szósty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*, s. 201-203, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm#coherep (31.08.2015).
- European Commission, 2015a, Eurostat (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission 2015b, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/france/objective-2-programme-for-rhone-alpes (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015c, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2007-2013/france/operational-programme-rhone-alpes (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015d, *Interreg III B - Western Mediterranean*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/france/interreg-iii-b-western-mediterranean (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015e, *National Informatics Programme*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/france/national-informatics-programme (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015f, *Objective 2 Programme for Rhône-Alpes*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/france/objective-2-programme-for-rhone-alpes (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015g, *Operational Programme 'Rhône-Alpes'*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2007-2013/france/operational-programme-rhone-alpes (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015h, *Programme "Bassin de la Loire"*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/france/2014fr16rfop002 (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015i, *Programme "Massif des Alpes"*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/france/2014fr16rfop001 (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015j, *Programme "Rhône-Alpes"*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/france/2014fr16m2op010 (dostęp: 31.08.2015).

- European Commission, 2015k, *Programme "Rhône-Saône"*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/france/2014fr16rfop005 (dostęp: 31.08.2015).
- European Commission, 2015l, *Programme 'Massif central'*, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/france/2014fr16rfop003 (dostęp: 31.08.2015).
- GeoCentr, 1998, *Przeglądowy Atlas Świata*, Warszawa 1998, s. 28-29.
- Nordregio, 2004, *Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries*, s. 2-5, <http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2004/Mountain-areas-in-Europe/> (dostęp: 31.08.2015).
- OIDE, 2015, *Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, art. 174, http://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14804&Itemid=946#3.18 (dostęp: 31.08.2015).
- Pietrzyk I., 2006, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa, s. 117.
- Prodi R. i in., *Community policies and mountain areas*, European Commission, 2002, s. 12, http://ec.europa.eu/agriculture/publi/rurdev/mountain_en.pdf (dostęp: 31.08.2015).
- Region Rhône-Alpes*, 2015, <http://en.rhonealpes.fr/355-geography-rhone-alpes.htm>, (31.08.2015).
- Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, *Polityka spójności 2007–2013. Komentarze i teksty oficjalne*, Luksemburg 2007, s. 18. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2007/publications/guide2007_pl.pdf (dostęp: 31.08.2015).